

Czesław Grajewski

Kartuskie źródła officium divinum w polskich zasobach bibliotecznych i archiwalnych (od XIV do XVIII wieku)

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 20, 41-51

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

CZESŁAW GRAJEWSKI
WNHiS UKSW, Warszawa

KARTUSKIE ŹRÓDŁA OFFICIUM DIVINUM W POLSKICH ZASOBACH ARCHIWALNYCH I BIBLIOTECZNYCH (OD XIV DO XVIII WIEKU)

Tradycja liturgiczno-muzyczna zakonu kartuskiego, podobnie jak jego historia w Polsce, jest w rodzimej bibliografii wciąż jeszcze słabo rozpoznana. Nieco lepiej przedstawia się problematyka duchowości oraz zagadnienia bibliologiczne dawnych księgozbiorów kartuzów polskich. Przedmiotem niniejszego artykułu są zachowane księgi muzyczne kartuzów używane w liturgii pozamaszalnej.

W liturgii katolickiej zasadniczą rolę odgrywają dwa rodzaje nabożeństw: msza oraz oficjum godzin kanonicznych. Do ich sprawowania niezbędne są księgi, wśród których najważniejszą rolę odgrywają trzy: gradual, mszał i antyfonarz. Dwie pierwsze przeznaczone były dla obrzędów oficjum mszalnego, ostatnia – dla oficjum brewiarzowego. Ponadto, fragmenty liturgii godzin mogą znajdować się w innych księgach liturgicznych, np. procesjonacjach, agendach.

Antyfonarz jest zatem podstawowym źródłem z punktu widzenia problematyki zakresłonej tytułem referatu. Uważa się, że pierwszym antyfonarzem było *antiphonale* podarowane przez papieża Pawła I królowi Franków Pepinowi¹. W polskich zasobach archiwalnych i bibliotecznych zachowało się ok. dwustu tomów antyfonarzy, z czego większość (blisko 150) z okresu przedtrydenckiego, tzn. w uproszczeniu do końca szesnastego wieku. Niewielki tylko ułamek tej liczby stanowią księgi liturgiczne kartuzów, zakonu, który może nie stanowił najważniejszego punktu na monastycznej mapie Polski, niemniej pozostawione ślady jego działalności interesują badaczy różnych dyscyplin.

W roku 1084 Brunon z Kolonii², ówczesny scholastyk i kanclerz katedry w Reims, wraz z kilkoma towarzyszami założył w Alpach pierwszą pustelnię, która od miejsca położenia w dolinie Chartreuse, wzięła nazwę dla całego zgromadzenia zakonnego³. Miejsce to, *Grande Chartreuse*, stało się kolebką zakonu kartuzów, który jeszcze w XII w. rozpoczął ekspan-

¹ B. Bartkowski, *Antyfonarz* (hasło). W: *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, Lublin 1973, szp. 711.

² Informacje o dacie narodzin św. Brunona są niejednoznaczne. Najczęściej wskazuje się czas około roku 1030. W grę wchodzi także rok 1027, P. Karpiński, *Św. Bruno z Kolonii*, Kraków 2012, s. 14 bądź czas 1027-1031, s. Bruna od Maryi, *Święty Bruno z Kolonii. Założyciel zakonu kartuzów*, Warszawa 2009, s. 8.

³ A. Gruys, *Cartusiana. Un instrument heuristique = A Heuristic Instrument = Ein heuristischer Apparat*, t. 2, *Maisons*, Paris 1976-1978, s. 288-298. Istotnych informacji bibliograficznych w zakresie paragrafu wstępnego łaskawie udzielił dr Krzysztof Nierzwicki, za co autor wyraża mu w tym miejscu słowa wdzięczności. W dalszej partii tegoż paragrafu przywoływana bibliografia za: K. Nierzwicki, *Biblioteki Kartuzji Kaszubskiej oraz jej konwentów filialnych w Berezie Kartuskiej i Gidlach*, Pelplin 2001.

sję zrazu tylko w zasięgu oddziaływania domu macierzystego, później zaś w całej Europie. Rozwojowi zakonu sprzyjał klimat średniowiecza, choć największy rozkwit zakonu przypadł dopiero na czasy przedreformacyjne⁴. Czasy reformacji, następnie francuskiego oświecenia, aż wreszcie akty sekularyzacji w całej Europie przyczyniły się do zahamowania rozwoju kartuzów⁵.

Kartuzi stosunkowo szybko dotarli na tereny pogranicza Królestwa Polskiego. Najwcześniej przybyli na Spisz, gdzie założyli dwa domy tego zgromadzenia: w 1307 r. *Cartusia S. Ioannis Baptistae* bardziej znana jako *Cartusia Lapidis Refugii* w miejscowości Lethenkov poblizu Nowej Wsi Spiskiej na Słowacji oraz w 1319 r. *Cartusia Vallis S. Antonii* nad Dunajcem w Pieninach.

Młodsza od klasztorów spiskich była kartuzja *Gratiae Dei* w Grabowie (obecnie dzielnica Szczecina) ufundowana w 1360 r. z inicjatywy księcia Barnima III⁶. W późnym średniowieczu założono na Pomorzu jeszcze jeden klasztor – *Domus Coronae Mariae* w Darłowie⁷, dziś już trudno nawet odnaleźć ślady po nim, zaś nieco później (1423 r.) jedyną placówkę śląską *Domus Passionis Christi* w Legnicy, po którym także już śladów nie ma⁸. Ostatnim domem kartuskim usytuowanym na ziemiach pogranicza był klasztor *Domus Pacis Dei* w Świdwinie, którego początki sięgają roku 1443⁹. W latach 1380-1382 powstał dom *Paradisus Beatae Mariae* zlokalizowany w Kartuzach¹⁰. Wszystkie wymienione konwenty nie przetrwały niestety czasów reformacji, *Raj Maryi* był zaś jedyną placówką, która odrodziła się po upadku w tamtym czasie.

W połowie siedemnastego wieku, mając ugruntowaną pozycję oraz rozporządzając znacznym majątkiem, kartuzja kaszubska stała się domem macierzystym dla dwu kolejnych konwentów: *Domus Sanctae Crucis* w Berezie Kartuskiej na Litwie (1648-1650) oraz *Domus Compassionis Mariae* we wsi Gidle nieopodal Częstochowy.

W wyniku kwerendy udało się wyizolować sześć antyfonarzy na pewno i jeden prawdopodobnie proveniencji kartuskiej. Oto krótkie charakterystyki poszczególnych zabytków prezentowane według miejsca przechowywania:

Muzeum Archidiecezjalne, Częstochowa

⁴ S. Lorenz, *Kartuzi i studium*, w: *Kartuzi: teksty, książki, biblioteki*, t. 1, red. S. Lorenz, E. Potkowski i in., Warszawa 1999, s. 18-19; R. Witkowski, *Praedicare manibus. Zakon kartuzów w Europie Środkowej od początków XIV do połowy XVI wieku*, „Analecta Cartusiana” 285 (2011), t. 1, s. 324.

⁵ Un Certosino, *Certosini. La storia. Dizionario degli istituti di perfezione*, t. 2 (1975), kol. 797-799.

⁶ E. Potkowski, *Kultura piśmienna kartuzów szczecińskich*, w: *Kartuzi. Teksty. Książki. Biblioteki*, Warszawa 1999, s. 53-90.; R. Witkowski, *Fragment z dziejów Provinciae Saxoniae. Kontemplacyjny klasztor kartuzów w hanzeatyckim mieście późnego średniowiecza*, w: Tamże, s. 25-49.

⁷ E. Potkowski, *Liber Beneficiorum kartuzji darłowskiej: książka i kultura piśmienna Pomorza Zachodniego*, w: *Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane prof. H. Samsonowiczowi*, Warszawa 2000, s. 713-720; B. Popielas-Szultka, *Zapisy testamentowe dla kartuzów darłowskich z lat 1406-1521*, „Rocznik Koszaliński” 14 (1978), s. 57-71.

⁸ R. Witkowski, *Zarys dziejów kartuzji Domus Passionis Christi 1423-1548*, „Scripta Minora” 11 (1998), s. 175-209 (Publikacje Instytutu Historii UAM 21).

⁹ R. Witkowski, *Fragment z dziejów*, s. 32, 36, 40, 48.

¹⁰ Zob. R. Witkowski, *Bibliography of the Charterhouse in Kartuzy (German Karthaus) in the vicinity of Gdańsk (German Danzig)*, w: *Die Kartäuser und ihre Welt - Kontakte und gegenseitige Einflüsse*, Bd. 1, Salzburg 1993 („Analecta Cartusiana” 62), s. 293-299.

W chwili obecnej w placówce tej znajdują się trzy woluminy, wszystkie pochodzące z klasztoru gidelskiego. Nie mają nadanych sygnatur, co niejednokrotnie było powodem pewnego zamieszania w literaturze. Dla pewności podane zostaną incipity tekstowe każdego tomu. Rękopisy gidelskie od 1975 r. znajdowały się w Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej, zaś obecnie w Muzeum Archidiecezjalnym¹¹.

I. antyfonarz ms. b.s. (druga połowa XV w.), incipit: „[Erat autem aspectus eius sicut fulgur, vestimenta eius] sicut nix, alleluia alleluia”. Księga pierwotnie rozpoczęła się najprawdopodobniej Uroczystością Zmartwychwstania, obecnie pierwszym oficjum jest FERIA II w oktawie Wielkanocy.

Rękopis obejmuje czas od Wielkanocy do XXV niedzieli zwykłej. Pars de Sanctis uwzględnia oficja od Narodzenia Św. Jana do Wszystkich Świętych, odpowiada zatem w tym zakresie części pierwszej, Pars de Tempore. Na końcowych kartach dodane są jeszcze formularze: In Festo Reliquiarum, Hugonis Licomensis Ep. a także na Poświęcenie Kościoła i Nawiedzenie NMP.

Blok zawiera 185 kart pergaminowych, na których warstwa muzyczna zapisana została pismem *nota quadrata* na ośmiu systemach czteroliniowych. Nie ustalono dotąd w przeko-

¹¹ Por: K. Szymonik, *Gradual kartuzów. Studium źródłoznawcze*, w: *Muzyka religijna w Polsce. Materiały i Studia*, t. 2, red. J. Pikulik, Warszawa 1978, s. 277.

nywujący sposób miejsca jego pochodzenia, prawdopodobnie był używany przez konwent w Gidlach. Manuskrypt był przedmiotem pracy magisterskiej¹².

2. antyfonarz ms. b.s. (początek XVI w.¹³), incipit: „Ecce nomen Domini”. Jest to rękopis jednotomowy, całoroczny, obejmujący obok Pars de Tempore także Pars de Sanctis od Nawrócenia św. Pawła do Wszystkich Świętych.

Blok liczy 362 karty pergaminowe, łącznie z dodanymi na końcu 28 kartami późniejszymi. Jak poprzedni manuskrypt, również ten zapisany został pismem *nota quadrata*, jednak na dziewięciu systemach czteronutowych.

Zabytek ma wpisaną notę proveniencyjną: „Ex dono Maioris Cartusiae” (f. 1) potwierdzającą jego powstanie poza Polską, prawdopodobnie we Francji¹⁴. W 1958 r., a więc w czasie, gdy jeszcze antyfonarz ten był przechowywany w pokartuskim kościele w Gidlach, Stacja Mikrofilmowa Biblioteki Narodowej wykonała mikrofilm zabytku. Jest on oznaczony numerem 14426.

3. antyfonarz ms. b.s. (1757 r.), incipit: „Sicut cinamonum”. Rękopis zawiera 114 kart papierowych, na nich umieszczonych jest dziewięć systemów czteroliniowych z notacją muzyczną kwadratową.

Księga stanowi część całości, ponieważ zawiera oficja Pars de Sanctis od św. Andrzeja do Oficium Reliquiarum oraz część wspólną, Commune Sanctorum. Dzieło to powstało z pew-

¹² P. Mizera, *Antyfonarz kartuski z Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Archidiecezji Częstochowskiej. Studium źródłoznawcze*, Warszawa 1997 (ATK-UKSW).

¹³ Krótkie studium na temat psalmodii kartuzów na przykładzie tego liturgiku patrz: Cz. Grajewski, *Kartuski śpiew officium divinum na przykładzie antyfonarza z Gidel*, „*Liturgia Sacra*” 10 (2004) nr 1, s. 127-141

¹⁴ Identyczną notę zawiera także drukowany graduał gidelski, co wskazuje na komplet ksiąg liturgicznych przekazanych dla nowo powstałego klasztoru. Por. K. Szymonik, *Graduał kartuzów*, s. 278.

nością w klasztorze w Gidlach, o czym świadczy napis na stronie tytułowej: „Antifonale & Responsorialne Sanctorum et Sanctarum per totus Anni circulum dispositum juxta Ritum Sacri Ordinis Cartusiensis conscriptum in honorem Beatae Virginis Mariae Dolorosae, In Cartusia Gidlensi Anno a Nativitate Domini nostri Jesu Christi 1757”. Pismo mniej staranne, także inicjały zdradzają już epokę nowożytną, w której księgi drukowane były w powszechnym użyciu. Proweniencję gidelską potwierdza także oprawa, na skórze której odcisnięty został wizerunek Matki Bożej Bolesnej.

Archiwum Prowincji OO. Dominikanów, Kraków

Wśród ksiąg proveniencji kartuskiej znajdują się dwa antyfonarze. Trafiły one do Archiwum Prowincji Krakowskiej za pośrednictwem dominikańskiego klasztoru w Gidlach¹⁵.

4. antyfonarz ms. 82L (przed 1389 r.), zawierający oficja de Tempore, jak świadczy tytuł rękopisu oprawionego w białą skórę, mocno zniszczoną: *Antiphonarium Monasticum de Tempore et de maioribus Festis*. Niestety, nie ustalono dotąd jego pochodzenia ani miejsca powstania. Ks. W. Schenk, który porządkując zbiory dominikańskie w Krakowie nadał istniejące dziś sygnatury biblioteczne, zaznaczył przy tej pozycji, że księga ta była w użyciu jeszcze w 1669 r.

¹⁵ K. Nierzwicki, *Biblioteki Kartuzji Kaszubskiej*, s. 329.

5. antyfonarz ms. 83L (koniec XVI w.). Jest to rękopis spisany na 162 kartach, stanowiący pierwszą część jakiegoś kompletu zapewne. Zawiera formularze zarówno de Tempore jak i de Sanctis od Adwentu do Wielkiej Soboty, zgodnie z tytułem: *Antiphonarium Monasticum de Tempore et de Sanctis. Pars I: ab Adventu ad Sabbatum Sanctum*. Także ten zabytek nie został jeszcze przebadany pod kątem proveniencji, ale prawdopodobnie pochodzi z konwentu gidelskiego.

Biblioteka Raczyńskich, Poznań

6. antyfonarz ms. 2044, olim Bibl. Kap. ms. 99 (XVII w.). Rękopis o objętości 144 kart pergaminowych oprawiony jest w deski obciążnięte ciemną skórą. Na górnej okładce wytłoczony został napis „PARS HYEMALIS”, na dolnej „LAUS DEO VIRGINIS MARIA”. Zawartość kodeksu odpowiada napisowi: obejmuje pierwszą część roku liturgicznego od Adwentu do Wielkiej Soboty włącznie. Zabytek nie ma obecnie początkowych ani końcowych kart, tekst liturgiczny rozpoczyna się ostatnimi wyrazami ósmego responsorium Matutinum I Niedzieli Adwentu: „[Egredietur Dominus et praeliabitur...] veniet Dominus Deus meus”. Ostatnim zapisanym śpiewem jest natomiast antyfona wielkoczwartkowa *Traditor autem dedit eis signum*, lecz zanotowany on został z powodu pomyłki kopisty na ostatniej istniejącej karcie, w oficjum Wielkiej Soboty.

Zawartość kodeksu wskazuje, że jest on częścią kompletu. Musiał istnieć jeszcze (bądź nadal istnieje) antyfonarz stanowiący tom dopełniający, zawierający śpiewy na okres od Wielkanocy do Adwentu a także oficja o świętych.

Manuskrypt został zakupiony w 1962 r. w poznańskim antykwariacie i włączony do zbiorów rękopiśmiennych Biblioteki Raczyńskich. Zdobienia: radełkowe z wicią roślinną, kwiatami, owocami granatów i medalionami częściowo zatartymi. Zachowane zostały trzy metalowe ozdobne okucia narożnikowe (w dolnej części brak okucia). Również zachowały się: ozdobne metalowe zwierciadło na środku oprawy, natomiast zapinek brak. Okładka tylna: zachowany w całości pergamin na desce. Zdobienia identyczne jak na okładce przedniej, z tą różnicą, że przy zapinkach metalowych widnieje inny motyw kwiatu. W górnym narożniku nie zachowało się okucie. Grzbiet, co prawda zachował się, ale blok antyfonarza odklejony jest od oprawy.

Manuskrypt nie jest zdobiony – brak w nim figuralnych czy nawet ornamentacyjnych inicjałów. Są one, co prawda, wyraźne, znacznie większe od liter tekstu liturgicznego, przypominające niekiedy dzisiejsze drukarskie czcionki szeryfowe. Niestety, księga nie zawiera kolofonu, który mógłby naprowadzić na choćby ślad miejsca i czasu jej powstania oraz imienia skryptora.

Warstwa muzyczna kodeksu została zanotowana pismem *nota quadrata* na czterolinio- wych systemach, których siedem mieści się na pojedynczej stronie¹⁶.

Biblioteka Narodowa w Warszawie dysponuje mikrofilmem tego zabytku (nr 70233).

Biblioteka Czartoryskich, Kraków

7. antyfonarz ms. 2417 (XIV w.). Jest to kodeks określony w katalogu Biblioteki jako antyfonarz kardynała Hozjusza. W zapisach inwentarzowych (także starych), wykolejkach

¹⁶ Proces dowodzenia kartuskiej proveniencji tego zabytku przeprowadził Cz. Grajewski, *Unbekannte Quelle des kartäuserischen Chorals aus dem 17. Jahrhundert*, „Analecta Cartusiana” 225 (2005), s. 146-157.

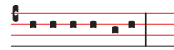

***

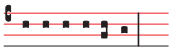
Tradycja kartuska wymienia niewiele oficjów o świętych, a niektóre z nich ujęte są jedynie w notach. Jest to zjawisko charakterystyczne, na które zwrócił już uwagę H. Hüschen¹⁷. Natomiast odmiennie niż w graduale kartuskim, święci okresu Bożego Narodzenia – Szczepan, Jan Ewangelista i Młodziankowie nie zostali przesunięci do Pars de Sanctis; ich formularze egzystują w Pars de Tempore. Część wspólna o świętych (Commune) nie jest rozbita na paschalną i pozapaschalną, jak ma to miejsce w innych tradycjach, także zakonnych.

Ustalenie kartuskiej proveniencji antyfonarza zostało wsparte wykryciem obecności charakterystycznych dla psalmodii kartuzów zakończeń psalmowych¹⁸. Co istotne, zakończenia te muszą występować jednocześnie:

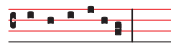
Ton I:

Ton III:

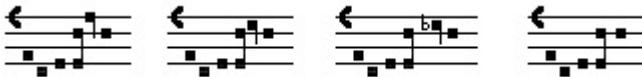

Ton IV:

Zespół tych dyferencji, jak wynika z przeprowadzonej kwerendy, wskazuje z bardzo wysokim prawdopodobieństwem na chorałową tradycję kartuską. Wspomniane na początku podejrzenie jednego antyfonarza o proveniencję kartuską dotyczy ostatniego z omówionych wyżej zabytków, tzw. antyfonarza kard. Hozjusza. Ze względu na brak wystarczającej płaszczyzny komparatystycznej w warstwie tekstowej, posłużono się właśnie zakończeniami psalmowymi dla oznaczenia pochodzenia zabytku. Sam kodeks wymagać będzie jeszcze szczegółowej analizy w tym względzie, lecz już teraz można ostrożnie zasugerować jego związku z tradycją kartuzów.

Potwierdzeniem tezy o kartuskiej proveniencji liturgików jest charakterystyczny incipit antyfony *Ave Maria*. Może on przybierać warianty różniące się kombinacją dwóch niezależnych momentów:

1. ambitus pierwszego interwału muzycznego – tj. odległością między pierwszą i drugą nutą, która może wynosić kwintę, kwartę lub tercję. Źródła kartuskie niezmiennie wykazują w tym miejscu skok tercji.

¹⁷ *Karthäuser*, MGG kol. 709. Antyfonarz z XVI w. (Muzeum Archidiecezjalne, Częstochowa) wymienia tytuły 23 świętych.

¹⁸ Cz. Grajewski, *Formuły dyferencyjne psalmodii brewiarzowej w źródłach polskich*, Toruń 2004, s. 66, 73, 86, 117, 119, 136.

2. rozwartością charakterystycznej grupy nut znajdującej się nad czwartą sylabą (niezależnie od wysokości pierwszej nuty), która może wynosić unison, sekundę wielką lub małą, ewentualnie tercję. Rękopisy kartuskie w tym względzie hołdują tzw. wersji neutralnej – o najmniejszej rozpiętości melodycznej, a więc mieszczącej się w zakresie kwinty modalnej (ostatni zapis w powyższym zestawieniu). Ta wersja jest izolowaną, tzn. występuje wyłącznie w intonacji antyfony *Ave Maria*¹⁹.

Tak więc formuła intonacyjna tej antyfony w źródłach kartuskich występuje w formie charakteryzującej się inicjalnym skokiem tercji oraz najwęższym z możliwych ambitus - kwintą nad czwartą sylabą incipitu, graficznie widoczną poprzez obecność figury pes zamiast scandicus, jak to ma miejsce w pozostałych przypadkach.

Zjawisko to można obserwować niezmiernie rzadko, stąd zwraca ono uwagę badacza – choralisty. Trzeba też dodać, że jest to wersja stabilna, niezmienna – obserwowana w średniowiecznych jak również późniejszych antyfonarzach kartuzów.

Inną cechą, wyróżniającą antyfonarze kartuskie, aczkolwiek nie wyłączną, jest praktyka notowania melodii psalmów przy pomocy dwóch formuł: inicjalnej oraz dyferencyjnej. Podobne zjawisko obserwować można w kodeksach dominikańskich, benedyktyńskich, natomiast wyjątkowo w diecezjalnych (np. ms. 47, Archiwum i Biblioteka Kapituły Krakowskiej, ok. 1423 r.).

***

Powyższy tekst nie pretenduje do roli całościowego ujęcia zagadnienia, jaką tytuł mógłby ewokować. Wydaje się jednak, że świadomość obecności w polskich zasobach bibliotecznych ksiąg liturgicznych pozostałych po kartuzach nie jest zbyt powszechna, stąd ten krok w stronę rozpoznania dorobku psalmodycznego zakonu milczących mnichów. Przypuszcza się, że szczegółowe badania podjęte w tym kierunku rozświetlą problem i ukażą w pełniejszym świetle obraz chorału kartuskiego.

Sources of Carthusian Officium Divinum in Polish archives and libraries (from XIV till XVII century)

Summary

The article presents in synthesis the Carthusian liturgical books that contain the canonical hours, and which have been preserved in Polish archives and libraries. The author examines seven antiphonaries, three of which are located in The Diocesan Archive in Czestochowa, two remain in the Archive of the Dominican Order in Krakow, one in The Raczyński Library in Poznań and one in The Czartoryski Library in Kraków. The majority of these books date back to the medieval period, 14th to 16th century, with only two of them coming from 17th and 18th centuries. The author points out some of the characteristics of the Carthusian Order's music that may be relevant in determining the Carthusian origins of the books.

¹⁹ Por. T. Miazga, *Antyfonarz kielecki z 1372 roku pod względem muzykologicznym*, Graz 1977, s. 171-172.